

Az iskolai fegyelmezés történeti vizsgálata

Az elmúlt években rendszeresen kutattam a fegyelmezés történeti, koronkénti változásait, szisztematikusan vizsgáltam az elsődleges, másodlagos forrásokat. A most közreadott tanulmány az ókortól a 20. század közepéig vizsgálja a témát. A múlt századi állapotok részletesebb elemzése egy következő tanulmány témája lehetne.

A nevelő-oktató munka fontos és aktuális tényezője az iskolai fegyelmezés, azonban a mindennapi gyakorlatban egyre gyakrabban teremt konfliktushelyzetet a pedagógusok fegyelmező módszere, eljárása. Hazai és külföldi híradások számoltak be esetekről, amikor a gyermekkel szemben az iskolában eléggé kemény eszközöket használtak, és használnak ma is.

A közvélemény helyteleníti ezeket a módszereket, olyannyira, hogy újabban már a legenyhébb fegyelmező eljárást is felülbírálván a szülők, vagy a gyerekek bántalmazták a nevelőket.

Közvetlen környezetem tapasztalatai is azt erősítették, hogy igen súlyos a probléma: előfordul olyan szülő is, aki saját maga kéri, hogy az iskolában verjék csak meg a gyermekét, ha nem fogad szót, mivel minden más módszer hatástalan nála, a másik pedig már akkor is bepanaszolja a pedagógust, ha emeltebb hangon szól tanítványához.

A történeti forrásokat vizsgálva is nagyon gyakran ellentmondásokat lehet felfedezni a pedagógiai elmélet és a gyakorlat között.

Kérdések merülhetnek fel: a neveléstörténet fejlődése során milyen volt az út, amely eddig vezetett? Milyen elhatározással, indoklással és milyen módon fegyelmeztek az egyes történeti korszakokban? Miért van erre szükség az iskolában? Miért alkalmaztak durva eljárásokat? Milyen hatást váltott ki ez a tanulókból? A pedagógusok mennyire vannak felvértezve a fegyelmezési eljárások ismeretével, s milyen mértékben, milyen eredményességgel alkalmazzák ezeket?

A FEGYELMEZÉS FOGALMA

A következő meghatározások hasonlóak ugyan, de a szigorúság mértékében némi eltérés érzékelhető.

Az 1886-os „Paedagogiai Encyclopaedia” szerint a fegyelmezés a pedagógiában általában a *„gyermeknek erkölcsi szokásokra és cselekvésekre irányított, tehát az ésszerű életre való rávezetését jelenti, mielőtt még azok önmagukat belátásukból ilyenre elhatározni képesek volnának”*. Eszerint a fegyelmezés célja, hogy a gyermekek azt tegyék, amit a felnőttek jónak tartanak, a parancs szabja meg a gyermek teendőit, s „nem teljesítése maga után vonná a büntetést”.

Az 1936-os „Pedagógiai lexikon” meghatározásában a fegyelmezés a külső rend megteremtése, minden tanítás nélkülözhetetlen feltétele. Eszközei közé tartozik a tanító élő példája, a rendre, pontosságra szoktatás, a szóbeli ráhatás, a jutalmazás és a büntetés, a felügyelet, a foglalkoztatás. Ha a szeretetteljes bánásmód eredménytelen, nem szabad visszariadni a fegyelmi

büntetések alkalmazásától sem, de durvaságnak, céltalan megtorlásnak nincs helye, tiltott a testi fenyítés!

Az 1997-ben megjelent „Pedagógiai Lexikon” szerint a fegyelmezés (fegyelemre nevelés) „*a nevelésnek arra irányuló törekvése, hogy a neveltben kialakítsa a fegyelem igényét és az önfegyelmet, annak belátását, hogy társas kapcsolataik harmóniájához, feladataik elvégzéséhez, az élet különféle megpróbáltatásainak elviseléséhez, az akadályok legyőzéséhez fegyelemre van szükség*”. „*A fegyelem az „egyéneknak egymáshoz, a környezetükhöz, a feladataikhoz és a normákhoz való viszonyában megvalósuló cselekvés- és magatartás-szabályozó erő*” – az engedelmesség, az utasítás- vagy normakövetés szinonimája. Az egyéntől „... *önmaga valamely normának, előírásnak való feltétlen alárendelését követeli meg.*”

A fegyelmezés mindig korlátozta-szabályozta a cselekvés szabadságát, s az iskolában a tanítás-tanulás kényszerű velejárójaként naponta fordulnak elő a „kell” és a „lehet”, a „tilos” különböző megnyilvánulási formái. Az alkalmazott módszerek egyrészt követendő példaként szolgálnak a felnövekvő nemzedék számára, másrészt a megoldásmódok szigorúsága is mérlegelendő, mivel a tapasztalat szerint a túlzott fegyelmezés ugyanolyan káros hatású, mint a hiánya, mivel mindegyik erőszakos cselekedetekhez vezethet.

Felvetődik a kérdés, mióta része az iskolai oktatásnak a fegyelmezés?

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Fegyelmezés Mezopotámiában

A neveléstörténettel foglalkozó szövegeket vizsgálva úgy tűnik, hogy a fegyelmezés eszközei szinte egyidősek a tanítás történetével, hiszen már a Kr. e. 1700 idejéből származó sumér források is ezt igazolják.

„A tábla házának fia” című versben olvashatjuk a következő, a tanuló félelmét kifejező sorokat: „... *nehogy elkésssem: megverne mesterem!*”

Más indoklással is bekövetkezhettek akkoriban a tanító botütései:

„*A tábla házának atyja kikérdezte a táblám, elégedetlen volt velem, és megütött.*”

„*Engedély nélkül miért beszélgetnél? – és megütött.*”

„*Hibásan mondd a sumert! – és megütött.*”

„*Kezed nem jól tartod! – és megütött.*”¹

A fentiekből kitűnik, hogy bizony gyakran alkalmazott módszer volt a testi fenyítés, ha valaki nem tudott valamit, azonnal verést kapott. A tanulás az akkori felfogás szerint is állandó felügyeletet, fegyelmet követelő nehéz munka, melyet gyakran veréssel, fenyítéssel kell ösztönözni.

Az ókorra jellemző eljárások

Az ókori Egyiptomban a gyerekeket a jövő letéteményeseinek tartották, éppen ezért a legszigorúbb fegyelmezés segítségével ösztönözték tanulásra.

„*A fiú füle a hátán van, akkor hall, ha verik*” – tartotta a korabeli közmondás.

Az oktatók valószínűleg „nászpángolási technikával”² rendelkeztek, szinte divat volt az iskolában a testi fenyítés, – a tanulói csoportok vezetői mindenkire kötelező, korlátlan fegyelmező-parrancsoló hatalommal bírtak.

A görög nevelés célja a harmonikusan fejlett ember formálása volt. Az athéni nevelés első színtere a család, ahol már egészen kisgyermekkorban megkezdődött a tanítás, a fegyelmezés. A dajka, az anya, a fiúvezető és az apa is valósággal versengtek, hogy minél kedvezőbb fejlődést érjenek el. A gyermeket állandóan figyelmeztették, minden egyes megmozdulásánál és megszólalásánál értékelték, hogy mit tett helyesen, helytelenül.

Ha a gyermek nem volt engedelmes, akkor fenyegetéssel és veréssel próbálták „helyregömbíteni”, mint az elgörbült fát. Mindezt jó szándékkal tették, a fegyelmezésnek, fenytetésnek nem a büntetés volt a célja, hanem a szükséges felügyelet biztosítása a megfelelő fejlődés eléréséhez. Akkoriban az apákat nem az érdekelte, hogy gyermekük milyen készségeket sajátít el, inkább az, hogy a „beléje vert” erkölcsöt, a jövőendő állampolgár fegyelmezettségét, tisztességét elsajátítsa.³

Eltérő vonásokat mutatott a másik polisz, Spárta példája. Gyermeknevelésüknek – melyre rendkívül nagy gondot fordítottak – fő célja az állandó harci készenlétre felkészítés volt, edzett és fanatikus harcosokat képeztek. A fiúk a családi nevelés után 7 éves korukban táborokba kerültek. Az igen szigorú testi fejlesztés mellett értelmüket csak annyira képezték, amennyire az egy jó katonánál szükségesnek tűnt. Írni-olvasni, számolni alig tanultak meg, a követendő érték a fegyelem, az idősebbek tisztelete volt. PLUTARKHOSZ beszámolójából megismerhettük e nevelés jellemzőit. Eszerint a fiúgyermek csoportvezetőinek mindig a legértelmesebb és legbátrabb ifjakat tették meg, akiknek a többiek engedelmeskedtek, s alávetették magukat az általuk kiszabott büntetéseknél. A testi fenytetés igen gyakori volt, minden apró kis fegyelmeztelenség miatt kegyetlen büntetés, verés járt.

A görög nevelés nagy gondolkodói természetesen megfogalmazták elképzelésüket a fegyelmezővel kapcsolatban is. Nemcsak büntetésre, a tanulók jutalmazására is volt példa a tanulási folyamat közben. A szofista PRÓTAGORASZ azt az eljárást helyezte, amikor valakit nyilvánosan dicsértek.

Közismert volt SZÓKRATÉSZ sajátos módszere, a „bábáskodás”, mely induktív eljárások sorozata volt. A heurisztikus módszer alkalmazásával beszélgetés során a konkrétumból kiindulva kérdések sorozatán jutott el az általános igazságokig, s közben tudta (és aszerint is járt el), hogy a biztatás sokkal hatásosabb, mint a dorgálás.

Oktatómódszerének része volt a jutalmazás, s a tanuló a tanító dicsérő megjegyzései serkentették a továbbhaladásra.⁴

PLATÓN a kisgyermek nevelésében szükségesnek tartotta a játékot, akárcsak a fegyelmezőt, de óvott a túlzásoktól és a kényeztetéstől.

ARISZTOTELÉSZ kritikával illette korának nevelési gyakorlatát. Véleménye szerint az athéninak tisztázatlan a célja, a spártai gyöttri a gyerekeket, Platón állama pedig nem ismeri a család szerepét. Szerinte a nevelés célja erényes polgárok nevelése, ez lehet erkölcsi, melyet szoktatás útján lehet kialakítani, – és szellemi, ami tanítás segítségével érhető el.

A római nevelésre ebben az időben görög hódításaik nyomán az ottani értékek asszimilálása volt jellemző. Megjelentek az első magániskolák, felváltva az addigi családi-apai nevelést. Az elemi oktatás színhelye a „ludus” volt, ahol a játékos módszerek alkalmazása mellett szigorú fegyelem uralkodott, elterjedt volt a fűzfavessző és a szíjkorbács használata. Ekkorra már a fegyelmező eszközöknek egész készlete alakult ki: a hajlékony vessző (virga), a keményebb pálca (ferula), és a bőrszíj (flagellum). A tanítót büntetőakcióiban iskolaszolgája (locatus) is

segítette, az ő méltóságának jelvénye ugyancsak a vesszőköteg volt, de míg a tanítóé felfelé, addig az övé hegyével lefelé fordítva.

A római pedagógusok véleménye megoszlott a fegyelmező módszerek alkalmazásával kapcsolatban. QUINTILIANUS szónok és retorikatanár volt, aki szerint a tanítás játék kell, hogy legyen a gyermekek számára, nehogy meggyűlöljék a tudományokat. Az ókorban szinte egyedülálló módon, határozottan fellépett az igen elterjedt testi fenyítés ellen. Véleménye szerint büntetni lehet a gyermeket, ha nem engedelmeskedik, de verni nem, mert az megalázó, szolgálai és jogtalan – a dicséret és a versengés az, mely ösztönző hatású.⁵

A korai kereszténység idején a nevelésben érvényesülő – szeretettel párosuló – szigor az Ó- és Újszövetség tanaira vezethető vissza. Pl. BÖLCS SALAMON példabeszédeiben „Okos fenyítéknek, igazságnak és ítéletnek és becsületességnek megnyerésére” olvashatók a következő példázatok:

„A ki megtartóztatja az ő vesszejét, gyűlölé az ő fiát, a ki pedig szereti azt, megkeresi őt fenyítéssel.”
 „A gyermek elméjéhez köttetett a bolondság, de a fenyítés vesszeje messze elúzi ő tőle azt.”⁶

A középkor módszerei

Mind a családi, mind az iskolai nevelés során a középkorban is továbbéltek a rómaiak idejéből megismert kemény fegyelmezési szokások és eszközök. A valóság és a fegyelmezés módjának megítélése viszont ellentmondásos jelleget öltött.

A keresztény nevelés alapján (pl. ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS útmutató könyve szerint a családi nevelésről) a szülők óvták gyermekeik lelkét a káros hatásoktól, a büntetés eszközei közül nem a verést tartották célravezetőnek, hanem a szigorú tekintetet vagy a szemrehányó szót. Kíváncsi volt, hogy a gyermek tartson a fenyítéstől, de ne legyen része túl gyakran benne.

SZENT PÁL még a feddésben sem tartotta helyesnek a szigorúságot, Krisztus példája alapján a szelidséget vallotta követendőnek.

Korabeli írásokat vizsgálva kiderül, hogy a középkorban is oltalmazták a gyermekeket, s a kor szokásainak megfelelően igyekeztek előmozdítani fejlődésüket. A keresztény tanítás értelmében a gyermeket Isten a szülőkre bízta, s az akkori szerzők többsége szerint hétéves korig gyöngéden kell bánni velük, nem szabad túlzott fegyelmi vagy önmérsékleti követelmények elé állítani őket. A tanító tekintélye korlátlan és megkérdőjelezhetetlen volt, a tanuló köteles véleményét elfogadni, az utasításokat ellenkezés nélkül végrehajtani. Ezt a tekintélyt a tanítók nagy része a félelem keltésével tudta elérni, mely akkoriban egyet jelentett a tisztelet fogalmával. A nevelés leggyakoribb eszközeként ennek megfelelően a szigorú büntetést, a testi fenyítéket alkalmazták. SZENT ÁGOSTON véleménye szerint szeretettel párosuló szigorra van szükség, s ennek jegyében összetartozónak ítélte az iskolát és a testi fenyítést.

Abban a korban ez valóban természetesnek tűnő vélemény volt. A szigorú módszerek alkalmazása mellett jóhiszeműen bíztak a tanulók lelkének formálásában.

SZENT BENEDEK regulája szerint a kiskorú gyermekek megbüntetésének módja, hogy „valahányszor ... vétkeznek, ... akik kevésbé tudják megérteni, hogy milyen büntetést jelent a kiközösítés, az ilyeneket szigorú böjttel sújtsák, vagy pedig kemény veréssel büntessék meg, hogy kigyógyuljanak”.⁷

A klerikus műveltség átadásának intézményei közül a kolostori iskolákban nagy szigor, állandó figyelem volt jellemző, rideg és kegyetlen fegyelmezési eszközök használatával párosítva.

A testi fenyítést rendszeresen, kis hibák esetén is alkalmazták. A plébániai és káptalani iskolákban is jellemző volt a szigorúság, egyeseket intésekkel, míg másokat esetleg virgáccsal és büntetésekkel vettek rá a feladatok elvégzésére.

A korabeli szóhasználatban a „pálca alatt él” (sub virga vivere) kifejezés azt jelentette, hogy valaki iskolás. A gyermekek sem láttak ebben kegyetlenséget, sőt, ismeretes egy középkori iskolai ünnep – az ún. virgács ünnepe –, melynek során a tanulók tanítóikkal együtt kivonultak az erdőbe, és összegyűjtötték a verésekhez alkalmazott, virgácsnak való vesszőket. Természetes eljárásnak számított az is, hogy ha valaki nem tudta felmondani a leckéjét, esetenként ostorral vagy bőrkorbáccsal verték meg. A pedagógus szándéka ezzel is csak a tanuló megjavítása volt!⁸

Újkori fegyelmezés

A későbbiekben is hasonló volt a helyzet, egy 15. századi nyomtatott könyv fametszetén az eddig leírtakhoz hasonló módon ábrázolják a városi iskola tanítóját: kezében hivatalának, mesterségének jelképével, a vesszőköteggel, tekintélyének szimbólumával.⁹

A világi nevelés sem volt mentes a fegyelmezés szigorúbb változataitól, a céhekben is mindennapos volt az inasok testi fenyítése.

A reneszánsz és a humanizmus jellemzői

Bizonyos mértékű változást jelentett a megítélésben a reneszánsz és a humanizmus időszaka. Humanista gondolkodók vetették papírra gondolataikat a nevelésről, mint pl. a korai időszakban a német RUDOLF AGRICOLA, aki börtönhöz hasonlította az iskolát, vagy a németalföldi ROTTERDAMI ERASMUS, aki ugyan az intézményes nevelés híve volt, de keményen bírálta a kegyetlen iskolamestereket.

Ennek ellenére a fegyelmezési eljárások kevésbé drasztikus, viszont eléggé lelketlen módját mutatják azok a korabeli ábrázolások, melyek a gyermekek különféle módon való megalázását mutatják be: számárfüllel, csörgősipkában, fából készített számár hátra ültetve, éles deszkára térdepeltetve. A jutalmazás-büntetés kedvelt eszköze volt az első padba, ill. az utolsóba – vagyis a számárpadba – ültetés is. Az akkori eljárásokat az iskolai szabályzatok is legitimálták.¹⁰ Ugyanakkor a kibontakozó új gyermekszemlélet fontosnak tartotta a rossz példák elhárítását, ugyanakkor a testi fenyítés mellőzését is. Ennek megfelelően Erasmus nevelési alapelvei szerint a gyermekekkel a legnagyobb szelídséggel kellene bánni, a legszigorúbb eljárás az őszinte intelleme legyen, esetenként a higgadt dorgálás.¹¹

Spanyol barátja, JUAN LUIS VIVES szükségesnek tartotta a diákok folyamatos megismerését, a módszereknek egyéni sajátosságokhoz hangolását. A testi fenyítést megengedhetőnek tartotta, de a túlzását elítélte.

MICHEL DE MONTAIGNE pedagógiai tanulmányaiban elutasította a szélsőségeket, a kényeztetést és a verést is, helyette a szeretetteljes szigort javasolta a nevelőknek. „A kollégiumi nevelés kritikája” című írásában bemutatta, hogy az alkalmazott módszerek kegyetlenségükkel a gyermekekben a tanulás iránti érdeklődés helyett egyenesen borzadályt keltenek. Az iskolák hangosak az agyonkínzott gyermekek jajkiáltásaitól és a tanítók ordításától, akik korbáccsal a kezükben akarnak kedvet ébreszteni a tanuláshoz.¹²

A humanisták elítélték az iskolai fegyelmezés eszközeit: az ostorokat, a virgácsokat, a fenyegetéseket, ezeknél többre tartották a dicséretet, a tanulók versenyeztetését, a győztesek jutalmazását.

A reneszánsz szemlélete szerint a gyermek lelke még kialakulatlan, amit kultúrálttá kell tenni, de eközben nem szabad túl gyors tempót diktálni. Játékos módszereket kell alkalmazni, a testi fenyítést pedig kerülni kell! MORUS TAMÁS írta lányainak: „*Tudjátok, milyen sokszor csókol-talak és milyen ritkán vesszőztelek meg titeket. Vesszőm mindig egy pávatoll volt*”.¹³

Mindezek ellenére a verés alkalmazása tovább élt, a hétköznapi gyakorlat nem sokat változott, sőt, a 16. század francia iskoláiban még inkább elterjedt lett. Már nemcsak a gyerekeket ütötték, de még a 20 év fölötti fiatalokat is. Megszokott jelenség volt a gúnyolódás, büntetésként számárfej húzása a diákra (pl. egy korabeli jellemző ábrázoláson: id. Pieter Brueghel: Szamár az iskolában), vagy a bezárásnak fegyelmező eszközként való használata.¹⁴

A reformáció időszaka

A reformáció atyja, LUTHER MÁRTON a szigorú nevelés híve volt (KÁLVIN JÁNOS a még szigorúbbé). Véleménye szerint a gyermekek akaratát – amely eredendően rossz természetüknek bizonyítéka – kis koruktól fogva szavakkal és tettekkel mindenáron meg kell megtörni, s a gyermeknek akkor is el kell szenvednie a büntetést, ha az időnként jogtalan! Meggyőződését mutatja, hogy legidősebb fiával folytatott egyik vitája után kijelentette: „*Jobban szeretnék egy halott gyermeket, mint egy engedetlen*.”¹⁵

A tanítók munkájával kapcsolatban csupán azt kifogásolta, hogy a tanulók a rengeteg büntetés, vesszőzés, reszketés és félelem mellett sem tanulnak szinte semmit.

Korabeli beszámolók szerint nem volt ritka az olyan eset, hogy a megfenyített gyermeket nyomorékká verték. A törött borda, a koponyasérülés akkoriban az „iskolai büntetés-végrehajtás” rendszeres velejárója volt.¹⁶

A jezsuiták fegyelmezési módszerei

A katolikus egyház vezetői a reformációval szemben az iskolák feletti befolyás megszerzésével akartak fellépni, segítőkük az 1534-ben alapított jezsuita szerzetesrend lett. Középiskoláikban szigorú fegyelem uralkodott, útmutatót is készítettek a tanárok számára, ebben többek között foglalkoztak a tanulók megbüntetésével is.

Aki vétett a szabályok ellen, könnyen kizárásra került, de testi fenyítéshez csak a legvégső esetben, külső végrehajtó segítségével folyamodtak. A tanári tekintély korlátlan hatalma mellett szeretetteljes magatartást, játékot, testmozgást, szórakoztató feladatokat igyekeztek alkalmazni.¹⁷

A gyermekszemlélet szempontjából az átmenet évszázadának is nevezett 17. század során mind többen kezdtek érdeklődni a gyermeknevelés problémái iránt.

Az iskolák újabb rendtartást, szabályzatot (később: iskolatörvényt) készítettek a fegyelem megteremtése érdekében. A vétségekre megfelelő büntetéseket szabtak ki: pénzbírságot, pál-cát (pl. a sárospataki iskolatörvény, 1621-ből).¹⁸

A nevelés módszerével kapcsolatban Apáczai jegyezte le, hogy a tanár csak módjával használja a fenyítéket, de az erkölcstelen diákokat feddje meg.

COMENIUS tervezett hétosztályos pánszófikus iskolájában az óra lefolyásához elengedhetetlen didaktikai mozzanatnak tartotta a fegyelem biztosítását, – „*Az iskola fegyelem nélkül olyan, mint a malom víz nélkül*” – vallotta a „Nagy Oktatástan” című művének XXVI. fejezetében, de ezt nem a testi fenyítés alkalmazásával, s nem is szigorú büntetésekkel kívánta megvalósítani.

A korai felvilágosodás időszakában az ipar és a kereskedelem fellendülése megváltoztatta a

polgárság gondolkodásmódját: megerősödött az e világi boldogulás igénye. Kemény módszerekkel ügyeltek a gyermekek nevelésére, ezt a felnőttiségre való felkészítés jegyében tették. Meg akarták védeni őket a káros hatásoktól, ezért szigorú felügyeletet nyújtó iskolákba küldték őket.

A felvilágosodás korának elképzelései

A reneszánsz forrongása, a 17. század lehiggadása után a felvilágosodás képviselői megújították az addigi pedagógiát, s fegyelmezés terén is új elveket vallottak.

Egyik korai képviselőjük volt JOHN LOCKE, aki erős, egészséges testű, erényes, vallásos lelkű, praktikus ismeretekkel rendelkező gentlemant kívánt nevelni a magánnevelés keretei között. Szigorú nevelési elve – bár véleménye szerint sem a túl szigorú, sem a túl engedékeny bánásmód nem alkalmas a nevelés során – az úri gyerekek között nem jelentette a testi fenyítés elfogadását, mely rabszolgalelkeket hoz létre: „... a fenyítés és a bot, a legtöbb nevelőnek egyetlen fegyelmi eszköze, felette alkalmatlan és veszedelmes”.¹⁹

Verést csak a legvégső esetben: nyílt ellenszegülés, hazudozás esetén alkalmazott volna, nézetei kifejezték a korszak jellemzőit: a közeledést a gyermekek lelkéhez, ugyanakkor készítették a minél korábbi engedelmességre szoktatáshoz.²⁰

A legeredményesebb módszer szerinte a személyes példaadás, s büntetés esetén hatékonyabb módszernek vélte a becsületérzés felkeltését vagy a megszégyenítést bármiféle testi fenyítés helyett.

A felvilágosodás diadalát hozó 18. században – melyet a pedagógia századaként is emlegetnek, s jellemző volt a szabad gondolkodás, amely az értelem függetlenségét hirdette – keményen bírálták az iskolák színvonalát és az alkalmazott drasztikus módszereket. Immár széles körben elterjedt az a fegyelmezési elv, mely szerint a testi fenyítéshez csak legvégső esetben szabad fordulnia a pedagógusnak.

Rousseau humanisztikus gyermekszemléletű nevelési elvekről vallott, melyeket „Emil” című pedagógiai regényében fogalmazott meg. Szerinte az erkölcsi nevelést nem magyarázatokkal, hanem a tapasztalatokkal kell végezni, ha pedig büntetni kell, az legyen a cselekedet következménye.

A 18. században német területeken bontakozott ki a filantropisták, – emberbarátok – mozgalma, akik általában kerültek a fegyelmezésben a testi fenyítést, viszont szívesen alkalmazták a jutalmazás-büntetés módszereit, ez utóbbit ugyancsak széles repertoárral: megszégyenítés, ételmegvonás, sötétzárka, kiközösítés, gúnyos megjegyzések lehetőségeiből válogatva.²¹

A német filozófiai pedagógia képviselője, Kant elvetette a drasztikus módszereket, a rabszolgáknak való fenyítést. Úgy tartotta, hogy a gyermekeket meg kell tanítani arra, hogy saját szabadságukkal másokat ne veszélyeztessenek.²²

A hazai viszonyok tekintetében Mária Terézia uralkodása idején, 1777-ben adták ki azt a szabálykönyvet, mely külön taglalta az iskolai jutalmazás lehetőségeit. Foglalkoztak az iskolai fegyelmezés céljával, eszközeivel, mindezt olyan célzattal, hogy a diákok erkölcsét javítsák, ugyanakkor a mértéktelen és durva fenyítéssel való visszaéléseket megakadályozzák. Az I. RATIO EDUCATIONISban külön megfogalmazták a fegyelmezés lehetőségeit, melyek során a büntetések ne a bosszút, hanem a megjavítást szolgálják.

A 19. századra jellemző fegyelmezési eljárások

A századforduló körül érződő gazdasági-társadalmi-politikai változások robbanásszerű demográfiai, urbanizációs átalakulásokat eredményeztek. A kisgyermek a korábnál sokkal több törődésben részesült, helyzetük sokat javult, de a serdülők gyakran meg nem értéssel, gyanakvással találkozhattak. A változások jeleként értékelhető, hogy az 1806-os II. RATIO EDUCATIONIS a fegyelmezés eljárásai közül a súlyosabb vétségek esetén leginkább már a bezárást helyezte előtérbe.

Az iskolákban viszont voltak pedagógusok, akik elméletben helytelenítették a büntetésék szigorúságát, de a valóságban szinte naponta gyakorolták. Mások, egyre többen, érezték, hogy enyhíteni kellene a kemény módszereken. Más ellentmondás érzékelhető, a tankönyvekben szereplő pedagógiai eszmények magasztosak voltak, de a gyakorlati útmutatók ugyancsak szigorú eljárásokat tartalmaznak.

Hazai pedagógiai gondolkodók elképzelései

A 18. századtól nálunk is éreztette hatását a német neveléstudomány, melynek elméleti kiindulópontjaként AUGUST HERMANN NIEMEYERNEK (1754–1828), a halléi egyetem teológiaprofesszorának „A nevelés és az oktatás alapjai” című kézikönyvét 1822-ben dolgozta át Ángyán János, s ebben szerepel a fegyelmezés témaköre is. Eszerint a verést csak kisgyermekkorban tartják megengedhetőnek, s csak akkor, ha a fenyegetésnek nincs foganatja. A büntetés hogyanját illetően emberséges bánásmódra intenek: „... a pedagógus nem hóbér, nem szabad a büntetéssel játszadózni, ne büntessünk feldühödve, vigyázzunk az érzékeny testrészekre: a fejre és az ujjvégekre, kerüljünk mindent, ami módszeres gyötréshez vezethet...”²³

1827-ben SZILASY JÁNOS, a pesti egyetem professzora feltette a kérdést: „Ugyan ki ajánlhatna s hagyhatna helyben oly büntetéseket, melyek a növendék testi erejét gyengítik? ... mit kelljen ítélni a növendék durva megvertetéséről, az oskolából örökre kizárattatásáról, csúfos eszközök, képek s nevek által meggyaláztatásáról, ... térdepelésre vagy tanulásra kényszerítéséről... A büntetéseknek ezen s ezekhez hasonló nemei tehát ... veszedelmesek lévén, se helyben nem hagyhatnak, se nem ajánlhatatnak...” Tilos tehát a „bosszas koplaltatás, az arcucsapdosás, a fülek ráncigálása, a fejbe- vagy hátbaütés, a hajcibálás, az ujjak hegyére ütés, az éles basábfára térdeltetés.” Ellenben hasznosnak ítélte a következő eljárásokat: „felvigyázat alatt s foglalatosság mellett az oskolába vagy más helyre zárás, a rövidebb koplaltatás, egy vagy más éteknek elfogása ... legvégső esetben – a pálca is alkalmazható.”²⁴

1832-ben LESNYÁNSZKY ANDRÁS nagyváradi tanítóképző iskolai tanár „Didaktika és methodika” című népiskolai tanítók számára írt kézikönyvében a nevelés céljával ellenkezőnek minősítette azokat a fegyelmezési módokat, „... melyek a tanítványok testi állapotának, egészségüknek ártalmasak. Ezeknek számba tartoznak az arcucsapások, a borsón, török búzában, éles fán, éles kövön való térdeltetés és minden ehhez hasonló kínzó módok az okos tanítónak utátlását megérdemlik... A megbüntetett gyermek magát mártírnak, őt pedig maga hóbérának fogja tekinteni.”²⁴ A testi büntetést csak legvégső esetben tartotta elfogadhatónak (csupán a vessző tenyérbe csapásával), a durva, embertelen módszereket pedig mindenképpen kerülendőnek ítélte.

SZIGETHI WARGA JÁNOS (1804–1875) Vezérkönyvében írt „A fenytéki büntető eszközök”-ről, melyben óvja a tanítót az egészségre ártalmas módszerektől: „... maradjanak el ... pofon- s agyba-verés, bajtépés, embertelen, rontó eszközök, még vesszővel is csak utolsó esetben, egész önmérséklettel

– két, legföljebb három ütéssel – kell élni ... csak a többszöri erkölcstelenséget, vissza-tartóztatólag lehet szelíd ütéssel is fenyíteni.”²⁵

ERDŐDI JÁNOS (1844–1904), a kassai képző igazgatója „Neveléstan” könyvében bőségesen taglalta a kérdéskört, megszegyenítő büntetesként javasolta a dorgálást, pirongatást, a közönyösség kimutatását, az elkülönítést, valamilyen tisztsgtől való megfosztást, a bezáratást, a szégyenkönyvbe beírást. Megdöbbenő a megfogalmazás: „*A testi büntetést oly gyermekeknél, kiknél az állati természet felszínre került, alig lehet elkerülni.*” A verés kívánatos körülményeit is közreadta, eszerint a tanító ne keményen büntessen, mert az nyomot hagyhat, és feljebbvalója észreveheti, valamint óvatosan üssön, nehogy véletlenül vétlen gyermeket találjon el!

Nyilvánvaló, hogy a pedagógiai praxisban, zárt ajtók mögött az egyéni elképzélések, felfogások a döntők, ezek határozzák meg a gyermekek mindennapjait. Bizonyos korszakokban jóval több büntetés érte eközben a tanulókat, mint amennyi dicséret, jutalmazás. A kérdés tehát: a vesszőpedagógia avagy a szeretetteljes nevelés, – a jutalom vagy a büntetés bizonyul hatékonyabbnak az oktatás, nevelés során?²⁶

FEGYELMEZÉSI MÓDOK A 20. SZÁZADBAN

A reformpedagógia megoldásmódjai

Az időnként jelentkező humánusabb elképzélések illeszkednek a századforduló pedagógusainak újszerű elképzéléseihez, ha nem is olyan radikális módon, mint azt a közismert svéd tanítónő, ELLEN KEY „A gyermek évszázada” című, 1900-ban kiadott könyvében tette, amikor a „régí iskola” teljes elsöprését sürgette. Véleménye szerint a korabeli iskola az esztelenség, az előítéletek és a melléfogások szövevénye, ahol csupán a „gyermekek lélekgyilkolása” folyik. Az ebben az időben elkezdődő reformkezdeményezések egy új szemléletű, a gyermekből kiinduló pedagógiai felfogás terjedését jelentették.²⁷

Hazánkban az első, 1868-as népoktatási törvényt követően a tanítóképzésre is nagy gondot fordítottak. Egyre több pedagógus figyelt ennek következtében a gyermeki lélek sajátosságaira, a bensőséges tanár-diák kapcsolat kialakítására. A nevelési módszerek tekintetében a szigor enyhült, a testi fenyítések helyett olyan formákat igyekeztek keresni, melyek a gyermekek együttműködését eredményezték.

Egyre többen kifogásolták a porosz szellemet az iskolában. Az előző századok erőszakossága vagy közömbössége fokozatosan átadta a helyét a gyermekek iránti megértésnek, tapintatnak.²⁸

FELMÉRI LAJOS kolozsvári-szegedi pedagógiaprofesszor már a múlt század végén jelentkező gyermekközpontú véleménye szerint „*a fegyelmezés ugyan az erkölcsi nevelés céljainak megvalósítását szolgálja, de a gyermek ne kényszerből, hanem belső ösztönzés hatására teljesítse kötelességét. A pedagógus abelyett, hogy félelmet keltene a gyermekben, inkább a vonzalmát igyekezzon elnyerni – ha ez nem sikerülne, ő a hibás ebben!*”²⁹

A kolozsvári egyetemen Felméri utódja, SCHNELLER ISTVÁN egyenesen a szeretet erejében kiteljesedő személyiség pedagógiáját hirdette.³⁰

A reformpedagógiai irányzatok hatására tehát az iskolákból még a korábban „végső esetre” tartogatott testi büntetés mindegyik fajtáját végérvényesen száműzték. 1935-ben jelent meg WESZELY ÖDÖN egyetemi tanár „A korszerű nevelés alapelvei” című műve, mely összefoglalta

a hivatalos álláspontot: „*A meg nem engedett büntetések a következők: 1. Mindenfajta testi büntetés (verés, térdeltetés, kiállítás, koplattatás stb.). 2. A büntetési feladatok. Az iskolai munkát sobase tekintse senki büntetésnek, hanem kedves foglalkozásnak. 3. Az osztályból való kiutasítás. Az iskola feladata tanítani, s ha a tanuló nincs az osztályban, a tanítást elmulasztja. 4. Az iskolában való visszatartás. A szabadságvesztés nem iskolába való büntetés.*”

1943-ban ugyancsak leszögezte SOMOS LAJOS „Népiskolai neveléstan” című munkájában: a testi fenyíték „... *nem annyira testi fájdalmat okoz, mint megaláztatást. Ez az oka annak, hogy az iskolában nincs helye.*”³¹

1948 után az államosítás révén egységesített iskolarendszer számára új tanterveket léptettek életbe, melyek tankönyveikkel új ideológiát sugároztak. A végső cél a fegyelmezett, dolgozó szocialista embertípus kinevelése lett. A tanórákon, iskolai foglalkozásokon ennek érdekében nélkülözhetetlen volt a fegyelmezés jelenléte, viszont egyértelművé vált, hogy a drasztikus módszereket, a testi fenyítést száműzni kell az iskolából.

Napjainkig érvényes ez a törekvés, a fegyelmezésben, de általános értelemben a humánus módszerek alkalmazása javasolt a pedagógusok számára.

Tanulóság a jelen kor számára

A napjainkra jellemző módszerek feltérképezése érdekében alsó tagozatos tanulókkal folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy a tanítók fegyelmező eljárásai általában a büntetések előrevetítésére vonatkoznak, – esetleg feketepont adása, a padból való felállítás fordul elő, igazán súlyos esetben az ellenőrzőbe beírás, a szülők behívása szülői értekezletre. A gyerekek szóvá tették, hogy a pedagógusok sokszor nem is veszik, vagy nem akarják észrevenni az órák alatt fegyelmeztelenkedő tanulókat, hogy ne kelljen rájuk az időt pazarolni. A szülők nem nagyon foglalkoznak a fekete pontokkal, magatartásjegyekkel, beírásokkal, a tantárgyi jegyeket tartják igazán fontosnak. A főiskolai hallgatók általában nem veszik észre a fegyelmeztelenségeket.

Tapasztalt tanítók elismerik a fegyelmezés szükségszerűségét, a legjobb módszer szerintük a dicséret alkalmazása, a büntetéseket célszerű kerülni. A testi fenyítést egyöntetűen elítélik. A hajdani „vesszőpedagógiát” napjainkra más módszerek váltották fel. A fegyelmezésre mindig szükség volt, szükséges ma is, és valószínűleg valamilyen mértékben mindig is szerepet fog kapni a nevelésben, csak az nem mindegy, hogy ezt hogyan oldják meg a pedagógusok. Lehetséges, hogy első alkalommal elegendő a szigorú tekintet a tanár részéről, de ha ez eredménytelen, szükség lehet egy következő fokozatra is. Az azonban vitathatatlan, hogy ma már nem szabad eljutni a nádpálca használatáig.

Nagyon fontos, hogy a tanítók, tanárok ne legyenek bizonytalanok ebben a kérdésben, a probléma fontossága miatt kívánatos elméleti és gyakorlati téren is egyrészt a megengedhető, másrészt a hatékony módszerek ismerete.

Sokan hirdetik, hogy milyen humánusan bánnak tanítványaikkal, de a zárt ajtók mögött helyel-közzel elcsattan egy-egy nyakleves. Találkozhatunk türelmetlen, frusztrált pedagógusokkal is, s ugyanakkor manapság egyre több a nehezen nevelhető, problematikus (elkényeztetett, elhanyagolt) gyermek, akiknek nevelése-oktatása, gondjaiknak megoldása a természetesen a tanárok feladata az iskolában.

Más szempontból viszont az újabb módszerek, taneszközök alkalmazása megváltoztatta a pedagógusok magatartását is, mivel már nem a magyarázatok dominálnak a tanórákon, hanem

gondolkodtató kérdéseket tesznek fel, problémákat tartalmazó feladatokat tárnak a gyermekek elé – ezáltal jobban lekötik a figyelmüket, s így talán kevesebb energiát kell a fegyelmezésre fordítani...

Az is problémát okozhat, hogy amióta a szülők egyre nagyobb betekintést, beleszólást kapnak az iskola életébe, vannak köztük, akik visszaélnék ezzel a lehetőséggel, és felhatalmazva érzik magukat arra, hogy bármilyen szakmai kérdésben irányítsák a pedagógust, megkérdőjelezve szakmaiságát, hitelességét. Mekkora tekintélye lesz annak a pedagógusnak, akit megpofoz tanítványának szülője azért, mert figyelmeztetni merete rendetlenkedő gyermekét?

Valóban sokat változott a világ azóta, amióta megkezdődött a sumér tábla házában az oktatás – fegyelmezett keretek között...

Változtak a gyermekek, a szülők, a nevelők, a társadalom, az értékek, az elvárások. Viszont mindig szerepeltek állandósult tényezők is, melyeknek egyike a fegyelmezés. Alkalmazásával kapcsolatban kívánatos lenne olyan közéleti találatni, melyben minden résztvevő embernek maradvá érezhetné magát, és a körülmények lehetővé tennék az eredményes, színvonalas közös munkálkodást.

A XX. század tehát hivatalosan, köztudottan kizárta az iskola világának fegyelmezési repertoárjából a testi fenyítést, mivel az bántalmazásnak minősül. Mindezek ellenére újabb megoldások is napvilágot láttak, melyek nem sokkal bizonyultak humánusabbaknak elődeiknél. A fizikai bántalmazások helyett ma már gyakoribbak az érzelmi – pl. ilyenek a megfélemlítések különböző változatai – s a gúnyolódás, a fenyegetés, a megalázás ma sokkal nagyobb teret nyer, mint korábban.

Mindez súlyos változásokat okozhat a tanulók személyiségében, s a látott, átélt példák követésének eredményeként a kissé agresszív pedagógus egyre erőszakosabb tanítványokkal és szülőkkel találhatja magát szembe...

HIVATKOZÁSOK

- 1 „FÉNYLŐ ÖLEDNEK ÉDES ÖRÖMÉBEN...” A SUMER IRODALOM KISTÜKRE. Bp.: EURÓPA KIADÓ, 1983., 333-336. p. IDÉZI: A TUDÁS KAPUI. SZERK.: KÉRI KATALIN (MOZAIKOK A NEVELÉS TÖRTÉNETÉBŐL I.) Bp.: TÁROGATÓ KIADÓ, 1995., 16. p.
- 2 FUCHS, WALTER R.: AZ ÚJ TANULÁSI MÓDSZEREK. Bp.: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ, 1973., 27-28. p.
- 3 U. O. 40. p.
- 4 NÉMETH ANDRÁS – EHRENHARD SKIERA: REFORMPEDAGÓGIA ÉS AZ ISKOLA REFORMJA. Bp.: NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, 1999., 17. p.
- 5 MÉSZÁROS ISTVÁN: ISKOLATÖRTÉNETI KALEIDOSZKÓP. ÉRTÉKEK ÉS ÉRDEKESSÉGEK AZ OKTATÁS-NEVELÉS MÚLTJÁBÓL. I. KÖTET, Bp.: ARTEMIS KIADÓ, 1989., 171. p.
- 6 SZENT BIBLIA, AZAZ: ISTENNEK Ő ÉS ÚJ TESTAMENTUMÁBAN FOGLALTATOTT EGÉSZ SZENTÍRÁS. 1.3., 13.24., 19.18., 22.15., 23.13., 29.15, 29.17., FORDÍTOTTA: KÁROLI GÁSPÁR, Bp.: BRIT ÉS KÜLFÖLDI BIBLIA TÁRSULAT, 1939., 557-578. p.
- 7 SZENT BENEDEK REGULÁJA. PANNONHALMA: BENCÉS KIADÓ, 1993., 15. p., IDÉZI: KÉRI KATALIN 1995., I.M., 53. p.
- 8 MÉSZÁROS ISTVÁN: A KÖZÉPKORI NEVELÉS. Bp.: TANKÖNYVKIADÓ, 1964., 19. p.
- 9 MÉSZÁROS ISTVÁN: MIÓTA VAN ISKOLA? Bp.: MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ, 1982., 146. p.
- 10 NÉMETH ANDRÁS – EHRENHARD SKIERA, 1999., I.M. 2 I. p.
- 11 HORVÁTH LÁSZLÓ – PORNÓI IMRE: NEVELÉSTÖRTÉNET. NYÍREGYHÁZA: BESSENEYI GYÖRGY KÖNYVKIADÓ, 1977., 234. p.
- 12 MÉSZÁROS ISTVÁN 1964., I.M. 147. p.

- 13 MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: BEVEZETÉS A PEDAGÓGIA ÉS AZ ISKOLÁZTATÁS TÖRTÉNETÉBE. BP.: OSIRIS KIADÓ, 2000., 76. P.
- 14 MÉSZÁROS ISTVÁN 1982., I.M. 147. P.
- 15 MALLET, CARL-HEINZ: UNTERTAN KIND. NACHFORSCHUNGEN ÜBER ERZIEHUNG. ULLSTEIN SACHBUCH, FRANKFURT AM MAIN, BERLIN, 1990., 43., IDÉZI: U. O., 2001., 85. P.
- 16 FUCHS, 1973., I.M. 92. P.
- 17 WEBER, MAX: A PROTESTÁNS ETIKA ÉS A KAPITALIZMUS SZELLEME. BP.: GONDOLAT, 1982., 174. P., IDÉZI: PUKÁNSZKY BÉLA 2001., I.M. 87. P.
- 18 PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: NEVELÉSTÖRTÉNET. BP.: NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, 1995., 141. P.
- 19 PLATÓNÓL–STEINERIG. EGYETEMES NEVELÉSTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. (SZERK. BALÁZS SÁNDOR). EGER: ESZTERHÁZY TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA NYOMDÁJA, 1996., 168. P.
- 20 LOCKE, JOHN: GONDOLATOK A NEVELÉSRŐL. FORD.: MUTSCHENBACHER GYULA, BP.: KATHOLIKUS KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET, 1914., 97. P., IDÉZI: PUKÁNSZKY BÉLA, 2001., I.M. 92. P.
- 21 MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA 2000., I.M. 123. P.
- 22 MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA 2000., I.M. 139. P.
- 23 PUKÁNSZKY BÉLA: A TESTI FENYÍTÉK TÉMÁJA A 19. SZÁZADI MAGYAR NEVELÉSTANKÖNYVEKBEN. WWW.C3.HU/SCRIPTA/SAZADVEG/23/PUKANSZKY.HTM
- 24 MÉSZÁROS ISTVÁN 1989., I.M. 177. P.
- 25 PUKÁNSZKY BÉLA: A TESTI FENYÍTÉK TÉMÁJA ..., 4. P., (2004. OKTÓBER 15.)
- 26 FUCHS, WALTER R.: AZ ÚJ TANULÁSI MÓDSZEREK. BP.: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ, 1973., 88. P.
- 27 NÉMETH ANDRÁS – EHRENHARD SKIERA, 1999., I.M. 48. P.
- 28 PUKÁNSZKY BÉLA: FELMÉRI LAJOS ISMERETLEN ARCA – A GYERMEKKÉP ÚJSZERŰ VONÁSAI AZ ELSŐ KOLOZSVÁRI PEDAGÓGIAPROFESSZOR ÍRÁSAIBAN. = NEVELÉSTUDOMÁNY AZ EZREDFORDULÓN. (SZERK.: CSAPÓ BENŐ ÉS VIDÁKOVICH TIBOR), BP., 2001., 426. P.
- 29 A MAGYAR NEVELÉS TÖRTÉNETE. I. KÖTET, (SZERK. KÖTE SÁNDOR). BP.: TANKÖNYVKIADÓ, 1988., 155. P.
- 30 MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA 2000., I.M. 398. P.
- 31 MÉSZÁROS ISTVÁN 1989., I.M. 180. P.

EGYENES BESZÉD A VERÉSRŐL

Ma nem találunk olyan tudományos közleményt, amely támogatná a gyerekek verését. Ez a vélemény, amelyet az elmeszakértők, és gyermek-fejlesztélektani szakértők és más kapcsolódó területek szakértői is osztanak, évtizedek alatt fejlődött ki és már évszázadokkal ezelőtt is létezett. Ez nem jelenti azt, hogy nincsenek hívei a gyermekek fizikai büntetésének, ahogy az is hamis állítás lenne, hogy nincsenek hívei az asszonyok fizikai büntetésének. Mindkét gyakorlat elterjedt, és azok az emberek, akik másokat megütnek, általában azt hiszik: jogosan, igazolható okkal cselekszenek.

Jordan Riak tanulmánya a gyermekbántalmazás gyermekekre gyakorolt hatását elemzi. A mű eredeti, bővített változata elérhető a WWW.NOSPANK.NET weboldalon *Kozma György* fordításában, a rövidebb, szerkesztett változatot a CSALÁD, GYERMEK, IFJÚSÁG XIV. ÉVFOLYAM 2005/3. számában olvashatjuk.